

Mészöly Miklós *Pontos történetek útközben* című kötetét általában Erdély-re-gényként szokták említeni, ugyanakkor a műnek van egy *Utazások Pannóniában* című része is, amely az 1960-as évek magyar valóságában gyökerezik.¹ Ebben a részben

Kosztolánczy Tibor 33

UTAZÁSOK PANNÓNIABAN

az elbeszélő Budapestről egy meg nem nevezett dunántúli városba utazik, ahol óvónő-továbbképzést tartanak – ő az utolsó napi vendégelőadó –, majd az utazását visszafelé megszakítja, és meglátogatja a nagynénjét, Tusit, aki helyi ismerőseihez viszi el. A rokonlátogatás a következő év nyarán megismétlődik. A recepció általánosnak mondható véleményét Szolláth Dávid a következőképpen foglalta össze Mészöly-monográfiájában: „A *Pontos történetek útközben* elbeszélője szőtt benyomásokat rögzít, figyelme nem különbözteti meg a fontosat és az érdektelent. Hiányzik belőle a Mészöly-művek néhány más sajátossága is: a hatalomanalízis, a bölcséleti reflexió, és nincsenek benne azok a példázatszerű vagy metaforikus struktúrák sem, amelyek a *Magasiskolára*, *Az ablakmosóra* és a *Saulusra* voltak jellemzőek, és nem szembesít az abszurdal. A *Pontos történetek...* szigorúan tárgyias, úgyszólván »szó szerinti« regény, amelynek bármiféle áthallásos, allegorikus értelmezését hamisnak éreznék.”²

Első olvasásra valóban úgy tűnhet, hogy a *pontos történetek*ben az élet dolgai sokszor még az érintettek számára is banálisnak ható vonatkozásaikkal jelennek meg. A könyvet az utóbbi harminc évben – részletekben és egészében – többször is olvastam, és mindenkor úgy éreztem, hogy a szöveg jelentése gazdagon rétegezett, elbeszélésmódja pedig vonzóan titokzatos. Most megpróbálom elmondani, számomra miben rejlik a hatásának titka: az *Utazások Pannóniában* című részből megpróbálom először kinagyítani néhány különálló „jelenetet”.

Az elbeszélő asszony útítára a vonaton egy fiatalember, aki vidéki kiszállásra megy. A fiatalember ellentmondásos személyiség. Előbb tanácsatlannak mutatja magát, mint aki soha nem járt ezen a vonalon, aztán elárulja, hogy évekig volt katona a városban, amely most is az úti célja. Először azt mondja, nem házasság – és úgy tűnik, nem is akar megházasodni –, később kiderül, hogy van felesége és közös gyerekük is. Ugyanakkor a „feleségével” kapcsolatos mondatai legtöbbször valamilyen tagadást, helytelenítést vagy korrigálandó dolgot fejeznek ki. A fiatalember lelkesen csak a volt katonatársairól nyilatkozik, velük „mindig kialakul valami” – mondja: „A haverok,

az állati sokat jelent. Egy asszony nem tud olyat biztosítani.”³ A fiatalember enyhe ápolatlansága kontrasztban áll feltűnő, a vonatúthoz nem illő ruhájával. Útitársával bizalmaskodik, többször ajánlatot tesz – de a háritásra mindig visszahúzódik. A fiatalember – ezt már én teszem hozzá – szorongó, bizonytalan típus, aki nem tudja, mihez kezdjen az életben.

34 A saját szexuális orientációját illetően is dűlőre kellene jutnia, mindenesetre most a hagyományos férfiszerepet követve önmaga számára „igazolható” sikert ért el egy férjes asszonynál, s ez a szorongását (vö. lerágott körmök, kényszeres ruhatisztogatás) bizonyos mértékig oldotta.

A Vince lányok apja az egyik minisztériumban dolgozott, 1956 után öngyilkos lett, búcsúlevele szerint „még időben”. Özvegye a két lánnyal akkor költözött Szilasra. Most egy fürdőszoba nélküli társbérletben húzzák meg magukat. A lányok felsőfokú technikumba járnak, de a tanulás nem érdekli őket. A nyáron egy „összkomfortos babalakást” készítettek. Az egészet lefényképezték, és most diavetítést tartanak a vendégnek: „Nappali szoba, kárácsonyfával. Baba ünnepi vacsoránál, előtte ételek. Aztán megint a baba, kedvenc játékokkal. Baba szülőkkal, nagyszülőkkal, dédszülőkkal. Baba fürdőköpenyben, meztelenül.”⁴ A lányok kipirultak, lelkesek. Látható, hogy ez a babaház számukra a múltat hozza vissza, a gyerekkorukat, másfelől a *jelent* helyettesíti: besötétítenek, és a *vetítéssel* elfedik az áldatlan lakhatási viszonyokat. A lányok viselkedése, öltözködése nem az életkoruknak megfelelő, inkább kamaszokra jellemző. Ugyanakkor a babakultusz azt is jelzi, hogy már készen állnának a gyermekvállalásra, de a körülmények miatt ez most még lehetetlen, vagy legalábbis súlyos konfliktusokkal járna.

Sajátos infantilizmus jellemzi Gusztit, a helyi állatorvost is. Ránézésre nyolc-tíz évvel fiatalabbnak látszik Margónál, a feleségénél, aki a posta vezetője. Gusztit igazán csak az antik porcelánok érdeklik, az ágyban is ezekkel rakja magát körül, sőt Margónak kell a porcelánokat az ágyhoz vinnie. Mindez Margónak kényelmetlen, de elfogadja. Gyerekek nincsenek. Vastagon befüggönyözött ablakok mögött élnek – valamiféle titok is van közöttük, az elbeszélő szerint Margó ezt leplezi a túlzásúfolt lakással, gyakran felcsattanó nevetésével. Margó túlságosan is közvetlen akar lenni – a vendégeket sűrűn megfogja, megérinti –, de Gusztival inkább testvéreknek látszanak, nem házaspárnak. Vendégeiknek a rövid látogatás alatt szakszerű tájékoztatást adnak a lovak, bikák és sertések herélésének módozatairól, beszámolóikat jókedvűen kommentálják.

2.

Lehetséges, hogy az előbbi „jelenetekből” más olvasók egészen másfajta vonatkozásokat emelnek ki, és azokra építik értelmezéseiket. Jómagam hűségesen csak a saját olvasói benyomásaimról tudok beszámolni. Azt sem tudom

cáfolni, ha valaki – mint például Faragó Vilmos, az Élet és Irodalom egykori kritikusa – azt állítja, hogy számára a *Pontos történetek...* életanyaga lényegében érdektelennek mutatkozott, és hogy ő „hősiesen” végigunatkozta a könyvet „az elsőtől az utolsó oldalig”.⁵ Számomra most az a kérdés, hogy az alkotás folyamatát rekonstruálva kikövetkeztethető-e valamiféle jellegzetesség, netán írói intenció, amely engem a magam értelmezései felé vitt.

A regény 1970-es megjelenésének idején nem volt tudható – legfeljebb Mészöly Miklós ismeretségi köre számára –, hogy a *Pontos történetek útközben* című könyv Polcz Alaine pszichológusnő, Mészöly feleségének beszámolóira épült: ő az a bizonyos A., aki a könyv ajánlása szerint „megőrizte ezeket a történeteket”. Polcz Alaine magnóra mondta az élményeit, a felvétel szövegét legépettették, és Mészöly Miklós ebből dolgozott. Minderről Polcz Alaine csak saját jogán történt írói színre lépése, vagyis az *Asszony a fronton* 1991-es elkészülte után nyilatkozott, néhány alkalommal, a lényegre koncentrálna: „Akkoriban még olyan memóriám volt, hogy még hetek múlva is fel tudtam idézni a hosszú párbeszédet. Erre már a munkám miatt is szükség volt, hiszen pontosan kell emlékezni arra, amit a beteg mondott. Mármost Miklós pontról pontra megtartotta az eredeti szöveget, csak minimálisat változtatott rajta, de ez a minimális elég volt ahhoz, hogy az egésznek megváltozzék a törésszöge.”⁶

Márjánovics Diána és Szolláth Dávid publikációiból tudjuk, hogy az említett magnószalagok nem maradtak fenn a hagyatékban, azonban az egyes történetek gépiratos variánsai megőrződtek, és azokon fellelhetőek Mészöly Miklós javításai. Úgy tűnik, hogy Mészöly eltávolította az élőbeszéd pongyolaságait, terjengős, redundáns elemeit, visszafogta a narrátor reflexióit, szakmai kommentárjait, ugyanakkor poentírozta, tömörítette, vizuálisan intenzívebbé alakította a történeteket.⁷

Ám az elbeszélő személyisége – úgy érzem – nem változott: a történetek mélyén továbbra is jelen van a gyakorlott lélekelemző, aki avatott szemmel tekint útítársaira és ismerőseire. „Pannóniai” utazásai során Tusin és néhány régi ismerősén kívül mindig új emberekkel találkozik, és friss benyomásait osztja meg velünk. Legyen szó ébredező szobatársakról vagy zavarban lévő vasutasokról, néhány gesztusból, mozdulatból, elejtett megjegyzésből rekonstruálja a személyes viszonyokat. A szilasi látogatások során segítőtje is akad: a nagynénje már előre fölkészül, átgondolja, hogy ismerősei közül unokahúga számára kik lennének érdekesek, s röviden jellemzi őket. Tusi figyelme azonban elkalandozik; elfelejt, nem mond végig bizonyos dolgokat – mindez a vendéglátás izgalmaiból is adódhat, bár inkább a szellemi hanyatlás első jelének tűnik. Az elbeszélő és „asszisztense” időről időre

„konzultálnak”, összevetik a benyomásaikat, és jobbra hasonló következtetésekre jutnak, bár nyilvánvaló, hogy az elbeszélő mélyebben, „szakszerűbben” látja a dolgokat. A lényeges tulajdonságokat emeli ki – azért gondolom, hogy a *lényegeseket*, mert alakjai élők, plasztikusak, és belső ellentmondásaikkal együtt is koherens személyiségek. Polcz

36

Alaine nyilván már a beszélgetések közben óhatatlanul a *karaktert* kereste, a könyv párbeszédei számomra legtöbbször benső motívumokról árulkodnak. Úgyesen „irányítja” az olvasókat, akik többségükben feltehetőleg ugyanazokat a típusokat „ismerik fel”.⁸

Az elbeszélő feszélyezettség nélkül beszél nekünk olyan dolgokról – szagokról, foltokról, testi folyamatokról –, amelyeket ötven-hatvan évvel ezelőtt értelmiségi társaságban nem szoktak megemlíteni. Nekünk viszont elmondja, mintha kollégák lennének. A felidézett párbeszédekben sok az esetlegesség, a megszólalók elbeszélnek egymás mellett, félreértik egymást, ahogy ez lenni szokott. A leírásokban azonban nincsenek nyelvi bizonytalanságok, a narrátor pontosan érzékeli és kifejezi az elmondhatóság határait. Képes megszólítani a más világszemlélettel rendelkező, vagy kevésbé művelt embereket. Mindebből komikus helyzetek is adódnak, mint például amikor a vasutasok a forgalmi irodában – kissé feloldódva – megpróbálnak vele úgy társalogni, ahogy – elképzeléseik szerint – egy fővárosi értelmiségi nővel illene. Értelmetlenségek jönnek ki belőle: brosúraszövegek, kabarétréfák vegyesen.

Az utazó önmagát is figyeli: miként hatnak rá a találkozások, mit érez, bensőjében mi történik. Minden rezdülésre érzékeny, a vasúti irodában egy pillanat alatt tudatosul benne, hogy túl rövid a szoknyája, a térdét sállal takarja le. Félelem fogja el. Megkeresi az okát, a férfiak – mondja – „közben felváltva a sálamat nézik”: „Ezt már ismerem a háborúból; padlón, összetolt széken feküdni. Nincs nagy kedvem hozzá. Ugyanakkor rossz érzés is kerülget, nyilván a háború miatt. De most béke van, gondolom, és a négy férfi is szolgálatban. Igaz, a katonák is szolgálatban voltak. [...] Furcsa dolog az ilyen félelem. Tulajdonképpen nem érzem, inkább csak eszembe jut. Az embernek nem jól emlékszik a feje, de a gyomra, az ágyéka, az idegei pontosan.”⁹

Egy dologról viszont nem beszél: ha kérdezik, elárulja, hogy férjnél van, de a házasságáról semmi érdemlegeset nem tudunk meg, ő maga szinte aszexuálisnak tűnik.

3.

Az óvónő-továbbképzés hat napja a boldog felelőtlenség időszaka. A szállodai szobák célszerűtlenek, a nemtörődöm kivitelezés miatt a vadonatúj berendezés már kezd tönkremenni. De ez most igazán senkit sem zavar. Lehet kimaradozni, más ágyában aludni, gyerekesen viselkedni, zacskóból

nápolyitörmeléket enni, előadásról elkészni. A résztvevők a szállásról autóval mennek még a közelben lévő művelődési otthonba is. A szakmai program nem fontos, csak ne kelljen otthon lenni, csak egy hétre szűnjenek meg a hétköznapok – ez az általános vélekedés. Erzszi frizurája friss, előző nap fodrásznál járt. A házassága tönkrement, a szüleivel lakik, állandóan ellenőrzik: „»Otthon unom«, mondja, »de idegenben más. Itt van idő passziózni. Legalább azt hiszik egyszer, hogy úrinő vagyok.«”¹⁰

Megélhető a szexuális vágyak (de nem realizálódnak). Az előadónó egyik szobatársa a „férfiasan mély hangú” Irma. A reggeli készülődés közben Irma figyelmesen vizsgálgatja fiatalabb szobatársukat, Verát. Irma férje rendszeresen jár vadászni, aznap estére is hozza a fácánokat. Irma utálja a fácánhúst, a férje vaddisznót is szokott lőni, a vaddisznóhúst közösen utálják. Irma tulajdonképpen mindenféle házimunkát nyugnek érez. Magát is bünteti, hiszen nem vásárol korszerű berendezéseket, például gáztűzhelyt. Boldogtalan mártír. Később Márta jön a folyosón, dossziékat hordoz, de valójában őt is Vera érdekli.

Zajlik a karnevál, ide-oda vonul a karneváli menet. A rendőrség sem tud mit kezdeni „ennyi becsípett óvónővel”.¹¹ A rendezők „rendetlenek” – az irodában barackpálinkát isznak, az utolsó pillanatban döntenek el, hogy az előadó, aki két napot áldoz az életéből egy negyvenperces előadásra, vajon miről beszéljen. Persze a minisztériumi kiküldött figyelt, de most mindennek (még) nincsenek következményei. A hétköznapok drillje után az ellenőrzött káoszt mindenki élvezte, a *fegyelmezés hiánya* a szabadság illúzióját teremti meg, megcsillantja az autonóm élet lehetőségét. Tünelkeny szabadság ez, és elérhetetlen autonómia.

Délután ötkor az előadó jegyet vált a közeli kisvárosban lakó nagynénjéhez. Az állomáson érdektelenség, hozzá nem értés, fásultság. A vonatjegyhez tartozó élet- és balesetbiztosítási bélyeg a földre hull. Az előadó egy darabon együtt utazik az ankét résztvevőivel, a bensőséges-vidám hangulat ideig-óráig kitart, de már többen arra gondolnak, otthon mi várja őket: üresség, robot, pótcselekvés.

Az utazó Alsó-Varasdon átszállna a közeli kisváros, Szilas felé. Ám a csatlakozást már öt éve kivették a menetrendből.

4.

Az egyik pillanatról a másikra egyedül marad a *zónában*. Az alsó-varasdi átszállóhely forgalmi irodája biztonságos helynek tűnik, ám a „pusztában” (a vasutasok ezt a kifejezést használják) sötétedés után egy védtelen nővel bármi megtörténhet. Az utazó és a vasutasok nemcsak a szociokulturális különbségek miatt nem értik meg egymást, a vasutasok *nem merik* kimondani:

utalásokba rejtve, suta képes beszéddel próbálják az asszonyt figyelmeztetni a külterületen rá leselkedő veszélyre.

Tusi és ismerősei már beletörődtek, hogy a zóna *kaotikus rendjében* éljék le az életüket. A kaotikus rend részint paradoxon, részint realitás.

38 A hatalom önkényesen rendelkezik, de a reá háruuló kötelességekkel, az ellátandó feladatokkal nem törődik. Itt mindenki csak a maga találékonyágában bízhat. Matildékat a házukból átköltöztették a külterületen lévő malom emeletére, majd a malomból is kilakoltatták őket, kellett a hely a téesznek, úgymond, de az emeletet a téesz sem használja. A cél az volt, hogy Matildék ne lehessenek ott. Matildék a régi rendszerben jó módban élhettek, erre utal a Benis-hagyaték említése.¹² Matild testvére, Józsi, idegbeteg lett a megaláztatásoktól. Végül egy cementpadlójú, hideg lakást jelöltek ki számukra. „Jó kis büntetőtelep, nem?” – jegyzi meg Matild másik testvére, Laci.¹³

„Te emlékszel, mi volt itt régen. Paradicsom” – mondja Matild Tusi-nak.¹⁴ A használaton kívüli malom körül – két évtizeddel a háború után is – felismerhetők az ütegállások, megvan a bunker, az óvóhely, láthatóak a német feliratok – orosz nyelvűekkel átmázolva. „Talán nem akkor rendezkedtek be, mint akiket ide szült az anyjuk?” – csattan fel ingerülten Józsi.¹⁵ A háborús események felidézésekor a felnőtt testvérek folytonosan korrigálják egymást, ugyanakkor a *pontos emlékezés* igénye Tusiék generációjával el fog tűnni. A hivatalos emlékezési formák – talán nemtörődömségből, talán tudatosan – hamisak, pontatlanok, még a meggyilkolt szilasi kommunistákra emlékező tábla is rossz helyen van.

Az ott lakók tudják, hogy a zónából már nemigen mehetnek el. Ellenőrök járnak-kelnek, mindenkit figyelnek. Vinczéné, Matild és Józsi meghurcolt emberek, valószínűleg Tusi is az. Laci belépett a pártba, ő még érvényesülhet. Margó és Guszti talán csak el akartak bújni a világ elől; Tusi tudja, hogy Gusztit is ellenőrzik, ez is magyarázhatja a házaspár tettetett vidámságát, a napközben behúzott vastag függönyöket.¹⁶ A vizes, dohos, sötét lakásokban megpróbálnak rendet, tisztaságot tartani, de a „külső körletekre” nem jut erejük, a napfényben szinte idegennek érzik magukat. Nem panaszkodnak. A galambok fenyegetőnek látszó sokasága búrát von köréjük, az üres halastavakhoz nincs miért elsétálni, a bűdös csatornáknak nem lehet fürödni. Bár még tíz-húsz évvel odébb van, de már látszik az élet vége. Tusi kiszámolta, hogy legfeljebb még tizenötször találkozhat Matildékkal.

Mészöly a didaxist mellőzve, de egyértelműen beszél a hatvanas évek szocializmusáról: „Amennyiben a politikai vonatkozásokra koncentrálnak, a jelen horizontjából talán éppen az teszi a leginkább felforgatóvá a könyv Erdély-képét – és így utólagosan is beigazolódik a könyv kiadását övező cenzurális aggodalmak –, hogy nem különül el élesen az *Utazások Pannóniában* című fejezetben felépülő világtól, azaz a romániai és magyarországi színterek

között alig fedezhető fel eltérés a regényben.”¹⁷ Kolozsvárott szintén leválasztott társbérletekben, pincehelyiségekben élnek az emberek – van, aki ugyanabban a házban, amely az államosítás előtt a családjáé volt. Figyelik és ellenőrzik egymást, gyanakvós mérgezi a hétköznapiakat. A lakók természetesnek tartják, hogy hallgatónak – ha akarják, elárulják, 39 amit megtudtak, ha hasznosabb: letagadják. A hiánygazdaság Erdélyben kézzelfoghatóbb – innen érhető a kolozsvári ócskapiac, az Ószer pszichózisa: az evés, a birtoklás, a tárgyak fölött rendelkezni vágyás szinte rohamzerű kielégülése.

Az ottaniak a privát szférát kevésbé respektálják: sokan eleve kihívóan viselkednek, az efféle tolokodás az udvariasnak mondható „Pannóniában” megütközést keltene. Beszédmódjuk mindazonáltal áttételesebb, „rejtélyesebb” (és ez nem csak a magyar nyelvjárási sajátosságok, vagy a kétnyelvűség miatt van így); maga az utazó sem mindig tudja, hogy amit hallott, az kedveskedés, vagy obszcenitás. A hatalom céljait alig lelevezve kémkedik az emberek után. A „baráti” országba látogatók a vámosoktól rettegnek, az elbeszélőnek itt is összeszorul a gyomra, ha egyenruhásokat lát. Kiismerhetetlenség uralja a „hivatali” ügyintézés módozatait – kezdve a vonatjegy megvásárlásán, vagy az indulási idő megérdeklődésén –, a végkimenetel mindig talány.

A zónában élnek, és a zóna bennük él, és *abban* is ott vannak bent, és abban van egy belsőbb zóna...

5.

A regényben az erdélyi utazások földrajzilag jól követhetők, a „pannóniai” helyszínekkel ez másként van. Kaposvár – mint az óvónő-ankét városa – a könyv szövege alapján is azonosítható, leginkább a dombóvári vonatcsatlakozás, illetve a szálloda előtti tér leírása, illetve a színezett szobor említése jöhet az olvasó segítségére.¹⁸ Ugyanakkor Mészöly a városnevet nem árulja el, és a vadonatúj Kapos Hotelt – amely a regénybeli „rendetlenkedők” szállása – átnevezi Siónak. Kaposvárt mint helyszínt azonban egyértelműsíti a Somogyi Néplap *Befejeződött a XI. bábjátékos tájkonferencia* című, 1967. november 12-i, vasárnapi tudósítása: „Tegnap délelőtt folytatódott a XI. bábjátékos tájkonferencia eseménysorozata. A program bábfilmek vetítésével kezdődött, majd dr. Polcz Alen, [!] a Központi Gyermekgondozó Intézet munkatársa tartotta meg előadását *A bábjáték szerepe az iskolábalépés időszakában* címmel. / A Központi Gyermekgondozó Intézet munkatársának előadását vita követte, majd Földesi Klára, a Művelődésügyi Minisztérium óvodai osztályának vezetője értékelte a XI. bábjátékos tájkonferencia munkáját. [...]”¹⁹

A könyvben szereplő Szilas és Alsó-Varasd többféle feloldási lehetőséget kínál, ugyanakkor ezek a helynevek ebben a formában nem szerepelnek a magyarországi települések között. Itt jönnek segítségünkre a regény pre-textusai: a *Pontos történetek...* Alsó-Varasd nevű vasúti átszállóhelye 40 eredetileg Rétszilas, míg a Szilasként emlegetett település Cece nagyközség.²⁰ A szilasi Benis István Múzeum leírása erősen emlékeztet a cecei Csók István Múzeumra; Csók István a közeli sáregresi vízimalomban született, amely megfelel Matildék regénybeli lakhelyének. Az épület alatt ma is átfolyik a Malom-csatorna, amely délre tart, és másfél kilométer után egyesül a Sárvízzel.

Mészöly valószínűleg óvatosabban viszonyult a magyarországi helyszínekhez, nem akarta nyilvánvalóvá tenni, regényalakjai hol élnek pontosan, s hogy mivel foglalkoznak. Ezért is lett óvónő-ankét a bábjátékosok tájkonferenciájából. De az átalakításoknál nem mindig figyelt, ugyanis a regényben az ominózus átszállóhely először Alsó-Varadként tűnik fel, a visszaút során azonban már Alsó-Varsaként szerepel²¹ – a *kétféle* helynevet Mészöly ceruzával írta be a gépíratba.²²

6.

Az elbeszélő hajnalban ébred. Indulnia kell. A szilasi (immáron „szilasi”) vasútállomásnál egy hat-hét éves cigányfiút fedez fel, aki a bokrok közül leselkedik. A gyerek árva, és valószínűleg beteg. Az utazó beszélgetni kezd a gyerekekkel, pillanatok alatt megteremtí a bizalom auráját, egyfajta mágikus, de nem tökéletes fantáziavilágba viszi át a gyereket. E néhány perces intenzív találkozás a gyerek számára önmagában segítség, a csak neki szóló figyelmet szeretetként éli meg.

Az asszony a regény egészében inkább háttérbe húzódik, többnyire nem főhősként tűnik fel. Ám itt nem (csak) utazó, hanem szakember is: érzékelhető a személyiség sugárzása. Ott van tehát ő is a könyvben, *egész lényével*. Mint amikor a festő önmagát is megfesti az általa alkotott tablón. Nem véletlen, hogy a *Pontos történetek...* 1970-es, első kiadását ez a jelenet zárta.

¹ Mészöly Miklós, *Pontos történetek útközben*, Bp., Szépirodalmi, 1989, 165–281.

² SZOLLÁTH Dávid, *Mészöly Miklós*, Bp., Jelenkor, 2020, 357.

³ Mészöly, *i. m.*, 170.

⁴ *Uo.*, 216.

⁵ FARAGÓ Vilmos, *Új regény?*, Élet és Irodalom, 1970. július 11., 11.

⁶ V. BÁLINT Éva, *Pár-beszéd: Találkozás Mészöly Miklóssal és Polcz Alaine-nel*, Magyar Hírlap, 1998. január 3., 15. Lásd még POLCZ Alaine, *Egész lényeddel*, Pécs, Jelenkor, 2006, 34–36.

⁷ MÁRJÁNOVICS Diána, *Örökölt blende: Példázatos irodalom és a Mészöly-hagyatéék*, Bp., Kijárat – I.T.E.M. Alapítvány, 2021, 138–171.; SZOLLÁTH, *i. m.*, 370–373.

⁸ Mindazonáltal az is elképzelhető, hogy Mészöly Miklós – aki maga sem volt híján a pszichológiai érzékenységnek – megpróbálta rekonstruálni, hogy az olvasó miként képzei el egy pszichológusnő utazásait. Minderről a Katona József Színház *Ma este improvizálunk* című, 1994-ben bemutatott előadása jutott az eszembe. A néző – legalábbis az első két felvonásban – azt érezhette, hogy előtte formálódik a darab, ám ha megnézte a következő előadást, rá kellett döbennie, hogy a színészek aznap este is szóról szóra ugyanazt „improvizálják”. És egy hét múlva, vagy két hónappal később is. Vagyis létrejött egy hagyományos előadás, amely megmutatta a laikusok elképzelései szerinti „vidám” improvizációt (amely a színházi gyakorlatban, ha sor kerül rá, többnyire jóval keservesebb és vontatottabb).

⁹ Mészöly, *i. m.*, 195–196.

¹⁰ *Uo.*, 180–181.

¹¹ *Uo.*, 182.

¹² A regényben említett Benis családnak kúriája volt, az elbeszélő látogatása idején a kúria már múzeumként működik, itt őrzik Benis István festményeit és berendezési tárgyait.

¹³ Mészöly, *i. m.*, 258.

¹⁴ *Uo.*, 245.

¹⁵ *Uo.*, 258.

¹⁶ A budapesti értelmiség némiképp szabadabb életét az egyik továbbképzés-résztevő, Renata néhány megszólalása jelzi (bár egyanez a néhány megjegyzés egyértelműsíti, hogy Renatáék baráti köre, ahova a többieket is invitálja, ellenőrzött társaság).

¹⁷ BALAJTHY Ágnes, *Az utazási irodalom romjain: Mészöly Miklós: Pontos történetek útközben*, Alföld, 2019/2, 62–63.

¹⁸ „Egyedül vagyok az üres téren. A szállodával szemben templom, előtte színezett szobor, egy apostol, ha jól látom. Fáradt vagyok, nem megyek oda megnézni. A szálloda modern, kicsit hivalkodóan hat a neonfényeivel.” Mészöly, *i. m.*, 174. A Kossuth téri Nagyboldogasszony-székesegyház előtt Nepomuki Szent János szobra áll; a tér építészeti stílusától kirívóan idegen Kapos Szálloda 1967. október 31-én nyílt meg.

¹⁹ [Név nélkül], *Befejeződött a XI. bábjátékos tájkonferencia*, Somogyi Néplap, 1967. november 12., 12.

²⁰ A regénynek a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattárában található jegyzetanyagából – Márjánovics Diána számozását követve – a 10–14. számú egységek veendőik figyelembe (MÁRJÁNOVICS, *i. m.*, 146–148.).

²¹ Mészöly, *i. m.*, 191, 218. Ugyanezen alakok szerepelnek az első kiadásban is.

²² Márjánovics Diána számozását követve ez a 10. egység (MÁRJÁNOVICS, *i. m.*, 147.).